

Համազասպ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԶՈՐԻ ԱՄՐՈՅ-ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԻ 2011 ԹՎԱԿԱՆԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

2011թ. Հայկաձորի հուշարձանախմբի պեղումները իրականացվել են ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի ու Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի համատեղ արշավախմբի կողմից (Հ.Խաչատրյան, Լ.Եզանյան, Լ. Պետրոսյան): Աշխատանքները, ըստ նախանշված ծրագրի, իրականացվել են վերին դարավանդի ելուստի վրա գտնվող ամրոց-բնակավայրում:

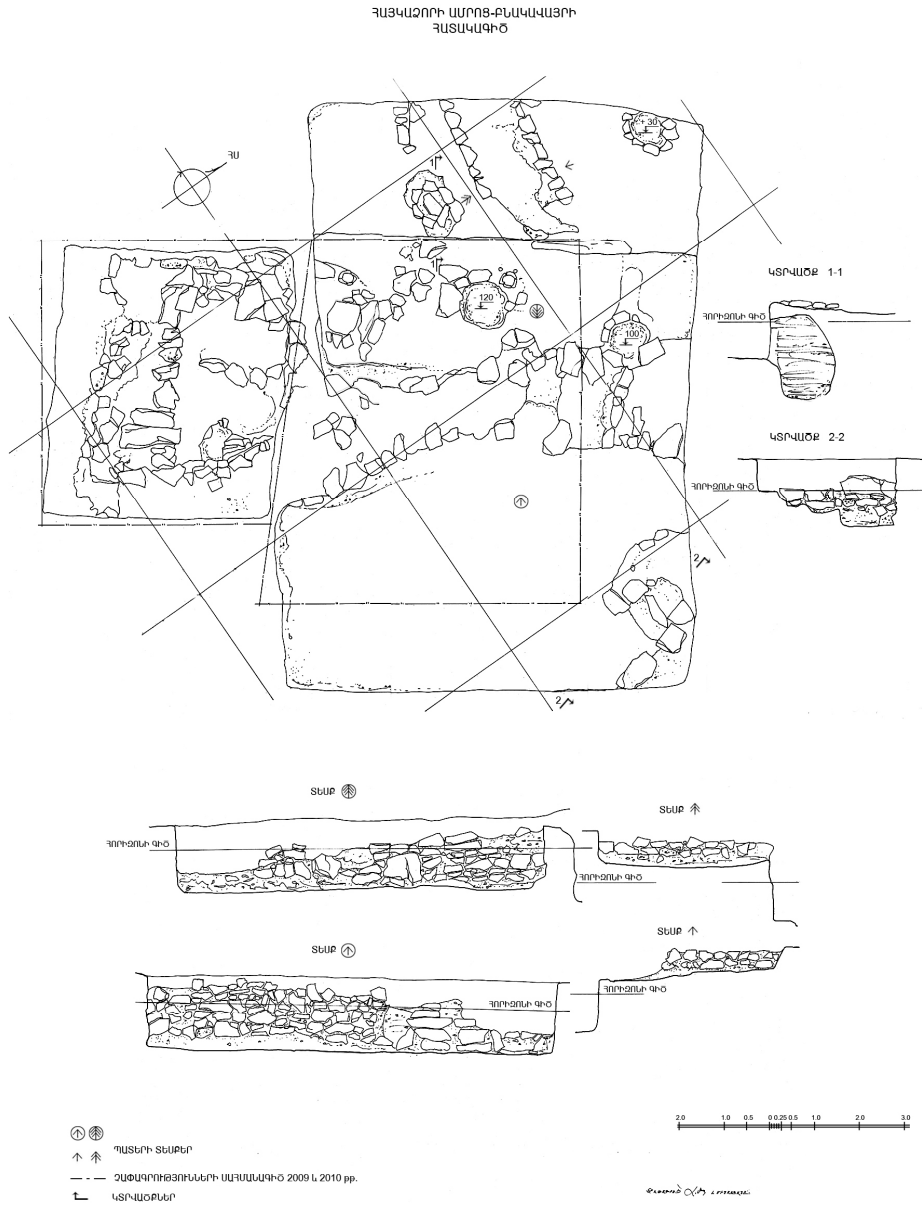
Ուշ ուրարտական ամրոց-բնակատեղիում 2009թ. պեղումների արդյունքում հայտնաբերվել էր մի սենյակ, որի պատերը վերաբերում էին երրորդ շինարարական հորիզոնին: Պեղումների ավարտից առաջ սենյակի հյուսիսային պատի հետևում դրվեց 2x1մ չափերով հետախուզական փոսորակ, որի հատակին, մոտ 2մ խորության մեջ բացվեց ամրոց-բնակավայրի վաղ շրջանին վերաբերող սալահատակ:

2010թ., ըստ նախնշված ծրագրի, պեղվեց նախկինում հայտնաբերված կառույցի հյուսիսային կողմը՝ 6մx6մ չափերով: Պեղումները արդյունքում բացվեց հյուսիս-հարավ ուղղությամբ մի պատ: Պեղումներով պատի երկու կողմերում հայտնաբերվեցին երկու կացարաններ, որոնցից արևելյանում բացվեց միջնապատին միացող կացարանի հարավային պատը: Արևմտյան կողմում հայտնաբերվեցին ստորին շերտի (առաջին շինարարական հորիզոն) կավածեփի հատակը և դրան վերաբերող մոտ 1մ հզորությամբ մշակութային շերտը: Ամենայն հավանականությամբ, այստեղ կյանքը ինչ-որ պահ դադարել է, և մշակութային շերտի վրա առաջացել էր մոտ 20-30սմ հզորությամբ չեզոք շերտ: Այնուհետև կյանքը վերսկսվում է և ամուր տափանված մի նոր զետիկ է գոյանում, որն իր մակարդակով համապատասխանում է 2009թ. պեղված հարավային սենյակի պատերի հիմքերի մակարդակին:

2011 թվականին պեղավայրը դեպի հյուսիս, արևելք և արևմուտք ընդարձակվեց 3- ական մետրով (նկար 1, չափագրություն): Պեղումներով պարզվեց, որ միջնապատը և արևելյան կացարանի հարավային պատը շարունակվում են:

Արևմտյան կացարանի վերին շերտում հայտնաբերվեց արևելք-արևմուտք շեղակի ուղղություն ունեցող, վերջին շինարարական հորիզոնին վերաբերող պատի հատված: Այն բաղկացած է 2 շարքից, շարունակվում է դեպի արևմուտք, իսկ արևելյան կողմում՝ ընդհատվում, ամենայն հավանականությամբ, դրա շարունակությունը քանդվել է հողաբարելավման հետևանքով (նկար 2): Պատի երկու կողմերում էլ լավ պահպանվել են կավածեփ և տափանված հատակները, որոնց մեջ:

հայտնաբերվել են երկուական ամբարներ: Գրանց ունեն հատած կոնի ձև և 1,2մ-1,3մ խորություն: Ամբարները երկու տիպի են՝ քարաշար պատերով և առանց դրանց: Բոլոր ամբարները վերին մասում ավարտվում են քարաշար կեղծ թաղով և ծածկված էին խուփի դեր կատարող սալաքարերով: Ամբարների ստորին տրամագիծը 1մ-1,2մ է:

Նկ. 2

Երկու քարաշար պատերով ամբարները հայտնաբերվել են փակված վիճակում և, որքան էլ տարօրինակ էր, դրանք դատարկ էին (նկար 3): Ամբարներից հայտնաբերվել են ընդամենը խեցու մի քանի բեկորներ և փոքր քանակությամբ փայտածխի մնացորդներ: Տպավորությունն այնպիսին է, որ դրանք, զուցե բնակավայրը լքելուց առաջ, հատուկ դատարկվել են բնակիչների կողմից: Հետաքրքրականն այն է, որ նման պատկեր է դիտվել նաև Ագատանի համաժամանակյա բնակավայրի նույնատիպ ամբարների պեղումների ընթացքում: Առայժմ դժվար է բացատրել այս երևույթի պատճառները, սակայն այս հուշարձանների հետագա պեղումները հնարավորություն կընձեռեն երևույթը պատմական համատեքստում մեկնաբանելու համար:

Պեղավայրի երկու կացարանների բաժանարար պատը հյուսիսային կողմում մասամբ քանդված է: Ամենայն հավանականությամբ, տվյալ համալիրի վերջին շրջանում, երբ կառուցվում են վերին շինարարական և ամբարները, արևելյան կողմում նոր շինարարություն չի իրականացվում: Միջնապատի վերին հատվածում նկատելի են տափանված կավե հատակի հետքերը: Ամբարներից մեկը այնքան կիս է փորված պատին, որ դրան կլորավուն ձև տալու համար պատի խանգարող քարերը տեղաշարժվել կամ հանվել են: Պատի վրա՝ հյուսիսային մասում, հայտնաբերվեց արևելք-արևմուտք ուղղությամբ մի շարվածք, որը հուշում է, որ այստեղ մի նոր անցում է կառուցվել (նկ.4): Ցավոք, վերին շերտը հողաբարելավման աշխատանքների հետևանքով քավականին խաթարված է, և արևելյան կողմում բակի կամ մեկ այլ կառույցի գոյության մասին կարելի է ենթադրել միայն այս անցումից փոքրինչ հեռու հայտնաբերված նույն ուղղությամբ աստիճանաձև շինվածքի հայտնաբերումով (նկ. 5):

Ներկա վիճակում թե՛ արևելյան և թե՛ արևմտյան կացարանները քավականին մեծ են, և եթե դիտարկենք նաև պեղավայրի հարավային կողմում վերին շինարարական հորիզոնին վերաբերող սենյակի տարածքը, ապա արևմտյան սրահի հյուսիս-հարավ երկարությունը հյուսիսային կողմում անավարտ վիճակով հասնում է մոտ 12 մետրի, իսկ լայնքերը առանց արևելյան և արևմտյան եզրափակող պատերի՝ մոտ 6 մետրի: Այսպիսի մեծ չափեր ունեն նաև Բենիամինի անտիկ դաստակերտի 3-րդ տեղամասի մ.թ.ա. 5-րդ դարով թվագրվող և նույնպիսի լայն պատով բաժանված երկու

Նկ. 3

և ամբարները, արևելյան կողմում նոր շինարարություն չի իրականացվում: Միջնապատի վերին հատվածում նկատելի են տափանված կավե հատակի հետքերը: Ամբարներից մեկը այնքան կիս է փորված պատին, որ դրան կլորավուն ձև տալու համար պատի խանգարող քարերը տեղաշարժվել կամ հանվել են: Պատի վրա՝ հյուսիսային մասում, հայտնաբերվեց արևելք-արևմուտք ուղղությամբ մի շարվածք, որը հուշում է, որ այստեղ մի նոր անցում է կառուցվել (նկ.4): Ցավոք, վերին շերտը հողաբարելավման աշխատանքների հետևանքով քավականին խաթարված է, և արևելյան կողմում բակի կամ մեկ այլ կառույցի գոյության մասին կարելի է ենթադրել միայն այս անցումից փոքրինչ հեռու հայտնաբերված նույն ուղղությամբ աստիճանաձև շինվածքի հայտնաբերումով (նկ. 5):

սրահները: Նման չափերի մեծ սրահները երևի հատկանշական են մ.թ.ա. 6-5-րդ դարերի համար:

2011 թվականին այս հատվածի պեղումներով հստակեցվեցին բնակավայրի շերտագրությունը և շինարարական հորիզոնները: Ըստ ներկա դիտարկման՝ առկա են երեք շինարարական հորիզոններ: Սրանցից առաջինը հյուսիսից հարավ ուղղությամբ ընթերցվում է արևմտյան սրահի պեղված մասի առաջին հատակի մեջ և տակ: Այս հորիզոնը համապատասխանում է բնակավայրի ստորին շերտին, որը մինչև երկու

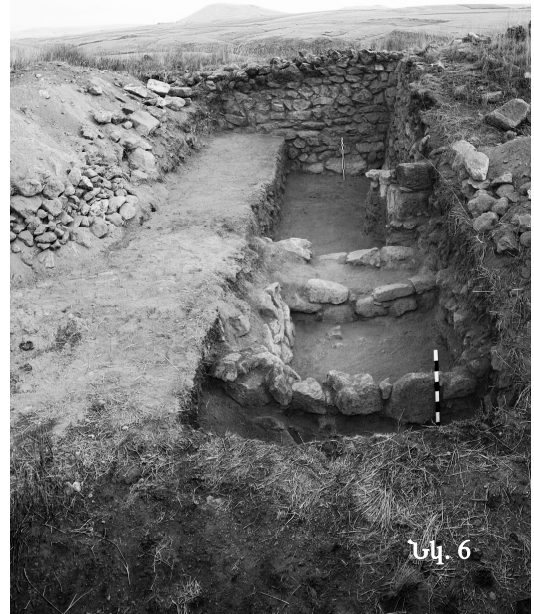
սրահների ամբողջացումը չի պեղվելու: Շինարարական երկրորդ հորիզոնը նշված սրահները տարանջատող միջնապատի կառուցումն է, որը, ինչպես ցույց տվեցին պատի փլուզված մասի մաքրման աշխատանքները, դրված է կավածեփ հատակի վրա: Այս հորիզոնին են վերաբերում մշակութային երկրորդ և երրորդ շերտերը, որոնք տար-

անջատված են 0,2մ-04մ տարբերությամբ իրար հաջորդող 2 հատակներով: Այնուհետև նկատվում է կենսագործունեության կարճատև ընդհատում, և վերին շինարարական հորիզոնի կառույցներն ու հորերը հատակագծմամբ կապ չունեն նախորդող կառույցների հետ:

Ստորին շերտի և շինարարական հորիզոնի դեռևս պեղված շինելու պատճառով առայժմ դժվար է ստույգ թվագրել դրանք, սակայն բեկորային խեցեղենի որոշ նմուշներ ձայնակցում են մ.թ.ա. 9-8-րդ դարերի տեղական խեցեղենի հատիկանախաշ, անփայլ մակերեսով օրինակների հետ: Մնացած խեցեղենը մեծ մասամբ տարբեր չափի կարասների, կճուճների, ձձումների, երկկանթ անոթների սև և մոխրագույն բեկորներ են: Հատկանշական է, որ այս շերտից պեղվածքաց ամանների բեկորները շատ փոքր թիվ են կազմում: Դրանց մեջ առավել շատ են շուրթին մատենքանախշով սաջերի և տապակների բեկորները:

Խեցեղենով առավել հարուստ է վերին շերտը: Այստեղից հայտնաբերված նյութերը բազմազան են: Մեծ քանակությամբ են կազմում տարբեր չափերի թասերի բեկորները: Դրանք հիմնականում ուղղահայց կողերով, կողերին իրար հաջորդող գոտիներով և ակոսաավակներով հարդարված, բաց մոխրագույն կամ շագանակագույն անոթներ են: Ի տարբերություն մ.թ.ա. 9-8-րդ դարերի մնանատիպ անոթների կլորավուն ուռուցիկ գոտիների, սրանց գոտիները սուր են (տախտակ 1, նկար 4-9): Կան նաև շուրթից դեպի նստուկ կորածև անցմամբ փոքր-ինչ դեպի դուրս կամ ներս հակված կլորավուն շուրթով անոթներ (տախտակ 1, նկար 1-3): Բաց ամանների մեջ կա նաև փոքր-ինչ փռված շուրթով, ներսի կողմում՝ շուրթի տակ, երեք շարք ալիքաձև զարդանխշով ավսե (տախտակ 1, նկար 4-10): Այս բոլոր անոթները կարծես կրկնում են ավելի վաղ ժամանակաշրջանի հայտնի ձևերը, սակայն տարբերվում են գույնով, վատ փայլեցմամբ, վերադիր գոտիների սուր, անկյունաձև եզրերով: Իսպառ բացակայում են փայլանախշով անոթները:

Վերին շերտի խեցեղենի հարդարման և զարդանախշման տարրերի մեջ բացակայում են մ.թ.ա. 7-րդ դարին բնորոշ ելուստավոր կանթերը, կավից կոճակները և այլն: Անոթների զարդանախշման մեջ հատիկանախշին փոխարինելու են գալիս գծային եղևնանախշով գոտիները (տախտակ 2, նկար 1-10): Նման զարդանախշված անոթներ հայտնի են Օշականի¹, Լոռի բերդի², Աղթամիլի³ կացարանների

հետադարձական ժամանակաշրջանին վերաբերող շերտերից: Նյութերի քննությունը մեզ թույլ է տալիս ամրոց-բնակավայրի կացարանների վերին շերտը և շինարարական հորիզոնը թվագրել մ.թ.ա. 6-րդ դարով: Այս թվագրման օգտին է ծառայում նաև այն, որ հայտնաբերված խեցեղենի մեջ չկան մ.թ.ա. 5-րդ դարին բնորոշ անգորբապատ, առավել ևս կարմիր գույնի նմուշներ: Իսկ պեղված երկրորդ շերտը թվագրել մ.թ.ա. 8-րդ դարով: Առայժմ մ.թ.ա. 7-րդ դարին բնորոշ ցայտուն արտահայտությամբ խեցեղենի բացակայությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ երկրորդ և երրորդ շինարարական հորիզոնների միջանկյալ շերտը և բնակավայրի կենսագործունեության ընդհատումը համապատասխանում է մ.թ.ա. 7-րդ դարին:

2011թվականի պեղումների ընթացքում որոշ հետախուզական աշխատանքներ իրականացվեցին նաև ամրոցի արևմտյան պարսպի արտաքին կողմում: Այստեղ բացվեց պարսպի մի հատվածը աշտարակի անկյան մասում: Ինչպես ցույց տվեցին պեղումները, պարսպը պահպանվել է 3մ բարձրությամբ: Այն ստորին մասում կառուցված է խոշոր տուֆե և բազալտե քարերից, իսկ բարձրանալուն զուգընթաց քարերի չափերը գնալով փոքրանում են: Պարսպից աշտարակի դուրս եկած մասի երկարությունը կազմում է մոտ 4մ: Պարսպից 5,45մ հեռավորությամբ հայտնաբերվեց նրան զուգահեռ երկշար մի պատ, որը հյուսիսային կողմում ունի անկյուն և միանում է

¹ *Есаян С.А., Калантарян А.А., Ошакан 1, Ер., 1988, Таблица XXI 6,9,11, XXIII 7, 9,11, XXXI 4*

² *Գեվեջյան Ս., Լոռի բերդ II, Եր., 2006թ, նկ. 130-1,5, 127-8,*

³ *Կարասպետյան Ի., Աղթամիլի ուրարտական և արեմենյան ժամանակաշրջանների խեցեղենը, Հուշարձան, տարեգիրք Է, Եր., 2011թ, էջ 59, աղ. 4 նկ 5, էջ 61, աղ. 6*